

HISTORICISM

Yrd. Doç. Dr. Şahin UÇAR (*)

Erich Rothacker'in de işaret ettiği gibi, «Historicism» (Historismus) teriminin nasıl ortaya çıktığı ve önceleri hangi manada kullanıldığı kafi derecede incelenmemiştir. Vaki, bu terimin sonradan kazandığı farklı manaların hepsi ile de yakından münasebetdar olan net bir kullanılış tarzına, Carl Prantl'in «Die Gegenwertige Aufgabe der philosophie» (1852) eserinde rastlamak mümkündür. Her ne kadar, bu terim, daha sonra bilhassa Vico'nun düşünce tarzını karakterize etmek için kullanılmış ise de, galiba ilk önce Almanca - konuşan politik ekonomi yazarlarının metodolojik münasakaları esnasında ortaya çıkmıştır. Carl Menger, mesela Gustav Scholmer ve ekolünü, ekonomik teoriyi lüzumsuz olarak ekonomik tarihe bağımlı hale getirmekle tenkid etmiş; ve bu tavrı 'Historismus' olarak tavsif etmişti. Böylece bu terim tahfifi bir mana kazandı; tarihi malumatın uygun olmayan bir tarzda kullanıldığını ve böyle bir malumatın hangi meseleleri değerlendirmekte kullanılabileceği hususunda bir şaşkınlık ve yanlış anlama bulunduğunu telkin eder hale geldi. 20. asrın ilk çeyreği içinde, yine böyle tahfifi bir mana taşıyan «psychologism» (Psychologismus) teriminin revaçta olması, bu «historicism» teriminin de yayılmasını teşvik ettiği tahmin edilebilir: Her iki terim de muayyen bir disiplinin metod ve neticelerinin, bu ilmin meşru otoritesinin dışındaki sahalara teşmil ve tatbik edilmesi şeklindeki teşebbüslerle ilgili olarak kullanılmaktadır.

Mamafih, 1. Dünya savaşıdan hemen sonraki devreye gelinceye kadar Historismus terimi fazla yaygın değildi. Savaşın tesirleri ve Alman mağlubiyetinin neticeleri geçmişin kültürel ve politik geleneklerinin yeniden tefsiri teşebbüslerine sebep oldu; bu yeni tefsirin en mühim problemlerinden biri, beşeri kültürü anlamak ve kültürel değerler hakkında hüküm vermek için «sırf tarihî» bir yaklaşım elverişli bir temel teşkil eder mi etmez mi meselesi idi. Tabii ki, bu husus teolog ve filozoflar için yeni bir mesele değildi; bu öyle bir problem ki, 19. asır düşüncesinde şiddetli

---

(*) Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

münakaşalara yol açan hakim fikir cereyanlarından biri olması hasebiyle, teolog ve filozofları, bütün dikkatlerini bu meseleye teksif etmek zorunda bırakmıştı (mesela Hegel'ciliğin tarihî İncil'le ilgili tenkidlerinin neticeleri ve tekamülcülük : evolutionism). Mamafih, Almanya'da, tarih çalışmaları geleneği içinde yetişmiş olanlar ve şiddetli çöküş dönemlerinin problemleri ile yüz yüze gelenler için, kültürel standartların tarihi değişme ile münasebetleri suali, büyük bir aciliyet ve ehemmiyet kesbetmişti. İşte bu noktadadır ki, Ernst Troelstch historicism tabirini polemikçi olmayan bir tarzda tavsif etmeye, menşelerini incelemeye, ve meziyet ve kusurlarını ortaya koymaya çalıştı.

TROELSTCH : «Der Historismus und Seine Probleme» adlı eserinde Troelstch 'historicism' tabirini, bütün bilgi ve tecrübe çeşitlerini 'tarihî değişme şartları içinde inceleme temayülü' manasında kullanmıştır. Troelstch bu temayülü modern düşüncenin iki asli temayülünden biri sayıyordu : Bu mefhumla mukayese ettiği öteki tavır da generalization idi; tabiata karşı quantitative (kemmî) yaklaşım, ki onu da 'Naturalismus' olarak isimlendiriyordu. Böylece, Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, ve diğerleri gibi, Troelstch de, tabii ilimlere mahsus anlayış formları ile, belki en muvafık tabirle «Tarihi ilimler» (Die Geisteswissenschaften) denilmesi gereken diğer anlayış tarzları arasında bir fark temyiz etti. Vakıa, onun için birinci derecede ehemmiyeti haiz olan husus, tabii ve tarihî ilimler arasındaki metodolojik farklar değil, bilakis, bunların dünyaya fundamental (asli, esasî) manada birbirinden farklı bakış açıları olmaları, yani, herbirinin farklı bir 'Weltanschauung' (Dünya-görüşü) teşkil etmesi idi. Troelstch, bir 'Weltanschauung' olarak historicismın derinlik ve genişliğini, bu mefhumun izini takip ederek, bu anlayışın 19. ve 20. asrın bir sürü filozof ve sosyologunun düşünce zeminlerinde mevcut olduğunu göstermek suretiyle dökümantarize (tevsik) etti. Troelstch'ün kendisi de, bütün malumatın ve beşeri tecrübenin bütün formlarının bir değişme prosesi içinde görüldüğünü kabul ediyor, mamafih, bu görüşün tam bir moral ve entellektüel scepticisme (şüphencilik, reybiyye) yol açma temayülünde olduğuna inanıyordu. İşte historicism krizini bu teşkil ediyordu ve onun çözmek istediği problem de bu idi. Troelstch, Rickert ve diğer çağdaşlarından farklı olarak, historicismın scepticisme yol açan neticelerinin, ancak tarihin kendisi vasıtası ile halledilebileceğine ve tarihdışı (tarihi aşan, transhistorical) değerlere yapılacak her hangi bir temyiz (istinaf, appeal) ile bundan sakınmanın mümkün olmayacağına inanırdı. Mamafih onun müsbet ve dinî temellere istinad eden kendi görüşleri, ancak kısmen ifade edilme imkanı bulabilmiştir, zira Troelstch tasavvur ettiği eseri tamamlayamadan öldü.

MANNHEIM. 1924'te, Troelstch'ün eserinin ortaya çıkışından hemen

sonra, Karl Mannheim «Historismus» isimli bir deneme yazmış, ve bu denemesinde, o dahi, historicismi temel bir 'Weltanschauung' olarak tavsif etmişti. Ona göre, Orta çağları karakterize eden teolojik istikametteki 'dünyanın statik idraki', Aydınlanma devrinde de laikleşmiş bir form içinde devam etmiştir, çünkü her iki kültür de akli hükümlerin zaman-dışı (ebedi, her zaman için geçerli olma) karakterine sahip olduğu doktrinine inanıyorlardı. Mannheim'a göre, bu statik idrak nihayet terkedildi, ve bütün sosyal ve kültürel realitenin, 'değişme'nin hakimiyet ve tasarrufu altında bir varlık olduğu görüldü. Onun historicism olarak tasavvur ettiği, işte bu, dünyanın radikal olarak zamanî bir tarzda anlaşılması görüşü idi. Mannheim, Troelstch'den farklı olarak, ki bu denemesinin bir kısmını onun eserine tahsis etmişti, bu değerler relativisminden rahatsız olmak yerine, tercihan, bunu teyid etmeye çalışıyordu. Mamafih, o, teori ve pratik arasındaki yakın münasebetlere dair kendi görüşlerine istinaden, ne ahlaki ne de entellektüel scepticismin, zamanî relativismın zaruri bir neticesi olduğuna inanmıyordu. Zamanî relativismi mutlaka moral relativismın takip etmesi gerekmezdi, zira Mannheim, bütün değerlerin aktuel sosyal mevcudiyetin şartları içinde kök saldığına, ve bunların keşf edilmesi için de, ahlak sezgi ve basireti için sahip olduğumuz 'değişmez bir kapasite' gibi bir şeye güvenmek gerekmediğine inanıyordu; ilaveten, entellektüel scepticism, bilginin perspektife bağlı karakterinin tanınmasıyla sakınılabılır bir netice idi ve bilgi sosyolojisi usulleriyle farklı perspektiflerin tabiatı anlaşılabilirdi, ve bunların birbirleri ile uzlaştırılması mümkündü. Yani, Troelstch'den farklı olarak, Mannheim'in kullanım tarzında historicism mefhumunda, terimin original tahfifi hususiyetinden herhangi bir eser kalmamıştır.

MEINECKE. 1936'da Frederick Meinecke, «Historismus» teriminin farklı bir çağrışıma sahip olduğu, «Die Entstehung des Historismus» isimli bir tarihi inceleme neşretti. Elbette, Meinecke de, Troelstch'ün historicism hakkındaki, historicism'in naturalism olarak karakterize edilen düşünce şekilleri ile bir uyumsuzluğu temsil ettiği şeklindeki, görüşünü paylaşıyordu. İlaveten, Mannheim ve diğerleri gibi, Modern tarihi bilgi ile, daha eski devirlerin, ahlaki ve politik hükmün temeli olarak değişmez ve Universal bir tabiat kanunu mefhumuna istinad eden politik felsefeleri arasında fundamental bir ziddiyet bulunduğu inanıyordu. Böylece, Meinecke historicismi, Troelstch ve Mannheim ile mutabık olarak, statik - dünya anlayışına zıt bir görüş saymıştı. Mamafih, o bu yeni dünya görüşünü, müşahhas, ferdi ve unique (eşsiz, benzersiz) olan şeylerle ilgilenme şeklinde tavsif etmeye başladı; bu yeni anlayışın anahtarı olarak da, Goethe'nin anladığı manada, «Individuum est ineffabile» (ferdiyet mükemmeldir, ferdiyet tarif edilemez) şeklindeki söyleyişi (dictum) benimsemiştir. Histo-

ricism'in bu karakterizasyonu şüphesiz Troelstch'ün (diğerleri arasında), tarihi araştırmayı, müşahhas, ferdi ve unique olanla ilgilenme olarak anlaması ve bunun tabii ilimlerin ilgilendiği hususlar ve kullandığı metodlarla tezat teşkil ettiği görüşünde olması gerçeğine rapt olunur. Vakıa, Meinecke bu hususi metodolojik doktrini bir dünya-görüşüne dönüştürürken, Troelstch ve Mannheim'in gösterdiği karakterizasyonlardan radikal bir surette ayrılmıştır. Onların historicism terimi ile ifade ettikleri mana, bir ferdiyet (individualite) mefhumu olmayıp, bir 'değişme ve gelişme' mefhumudur. Terimlerin manasındaki bu farklılıktan doğan bir netice olarak, Meinecke'nin görüşlerinin teşekkülünde hakim rol oynayan bazı 18. asır tarihçileri, Troelstch ve Mannheim tarafından historicism taraftarı sayılmazlar. Bu farklılık bilhassa şu noktada çok kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmaktadır; Meinecke modern historicismın Goethe ve Leopold von Ranke'nin görüşlerinde neşv ü nemâ bulduğuna inanmaktadır, halbuki, Troelstch ve Mannheim'in bu terime verdiği mana nazarı itibare alınacak olursa, bunun Hegel-Marx ve belki daha sonraki tekamülcü düşünceye izafe edilmesi daha doğru olurdu. Terimin manasındaki bu farklılaşmanın neticesi şudur ki, Meinecke, tabii olarak, historicismi insanî değerleri tehdit eden bir güç veya bu değerlerin radikal bir surette yeniden tefsiri olarak telakki etmemektedir; şöyle ki, ona göre Troelstch'de olduğu gibi bir historicism krizi mevzubahis değildir.

CROCE. Meinecke'nin historicism anlayışı, Croce'nin ki ile mukayese edilince daha iyi anlaşılır, her ne kadar Croce, Meinecke'yi 19. asır düşüncesinin ehemmiyetini ve bilhassa Hegel'in ehemmiyetini anlamadığı için tenkid etmişse de, Croce'nin kendi felsefi görüşleri pozitivizme ve Materyalizme bir reaksiyon olarak gelişmiştir ve idealizmin lehindedir : o kendisini, bilhassa pozitivist ve materyalist felsefelerle mücadele eden biri olarak görüyordu. Bu görüşlerde onun reddettiği, Troelstch ve Mannheim'in bunlarda bulunduğu historicism değil, bilakis bunların tarihi naturalistik bir tarzda, yani gayri insani dünya ile uğraşan ilimlerde kullanılan usullere benzer usulleri kullanarak tefsir etmeleridir. Vico ve Hegel gibi -ki o bunların doğrudan doğruya tesirinde kalmıştır- Croce de, tarihi, insan ruhunun kendi kendini geliştirmesi olarak telakki etmiştir. İlaveten, Croce, bir idealist olarak, insan ruhunun dışında herhangi bir gerçek mevcudiyet bulunduğunu kabul etmek istemediğinden, bütün realiteyi, tarih tarafından ihata edilmiş bir şey olarak tefsir etmiştir : Ona göre, hayat ve realite ruhun devamlı değişen ifade ve tezahürlerinden (manifestations) başka bir şey değildir. Croce historicism terimini, Batı entellektuel tarihindeki başka herhangi bir umumi fikir cereyanından ziyade, bilhassa bu radikal metafiziki idealizm anlayışının ışığında kullanmıştır. Croce, 'değişme'nin 'zaruret ve deymumet'ini (pervasiveness) te'kid ederken, gerçekte

Troelstch ve Mannheim'in historicismın asli vasfı olarak gördükleri bir misali vermiş olmakla beraber, Croce'nin görüşü, onların düşüncelerinden ziyade, Meinecke'ninkine daha yakındır. Meinecke gibi Croce de, naturalistik bir dünya görüşünün, realiteyi kavrayış ve görüş tarzının tam manası ile yetersiz olduğunu, zira tarihi hadiselerin unique olma ve 'ferdiyet ve hususiyet' (Individuality) karakterine sahip olduğunu kabul ediyordu. Bu sebeple, o -Meinecke'nin de düşündüğü gibi- hakiki bilginin, pratik ve sahte bilgiye zıt olarak, ancak tarihin anlaşılması sureti ile elde edilebileceği kanaatinde idi. Croce bu anti-naturalistik pozisyonu bütün felsefi yazılarında ortaya koymaya çalışmıştır; Meinecke' için, historicismın bu formunu kabulü etmek dini bir esrar duygusu ile yakın bir irtibata sahiptir.

İNGİLTERE VE BİRLEŞİK DEVLETLER : Historicism terimi 1930'ların sonları ve 1940'larda, hem İngiltere'de hem Birleşik Devletler'de İngilizceye adapte edilmiştir. Mamafih, her iki memleketde de, bu tabir bir dünya-görüşünü (Weltanschauung) ifade etmekten ziyade 'açıklama ve değerlendirme' prensipleri ile ilgili meseleleri tebârüz ettirmek için kullanılmıştır. Amerika'da bu meselelere bilhassa Morris R. Cohen, Maurice Mandelbaum ve Morton White'in eserleri vasıtası ile dikkat edilmeye başlanmıştır. İngiltere'de ise, bu meselelerin tafsilatı F. A. Hayek ve Karl Popper tarafından yazılmış makalelerde bulunur.

Hayek'in Historicism münakaşasından anlaşıldığına göre, galiba o ve Popper, historicism hakkındaki bu zanlarını, Menger'in işaret ettiği, 'ilmî teori inşası' ve evveliyetle sosyal ilimlerde görülen 'tarihî yaklaşım tarzı' arasındaki aslî zıddiyetten etkilenecek istihrac etmişlerdir. Mamafih, Hayek ve Popper'ın hücum ettikleri hususi (spesific) historicism formu, sosyal bütünlükleri karakterize eden gelişme kanunları bulunduğu ve bu kanunlara dair malumata istinaden gelecek hakkında ilmi tahminler yapmanın mümkün olduğu şeklindeki 19. asır doktrini idi. Yani, «holism» mefhumu (bütünlükçülük, tabiat/hilkatin bir birlik olduğu nazariyesi), önceleri bu historicism terimi ile alakadar olmadığı halde, bunlar tarafından münakaşaya ithal edilmiş ve historicism'in başlıca şampiyonları olarak da, Hegel, Comte ve Marx gösterilmiştir.

Bu manada alındığı takdirde, historicist doktrinlerde üç müşterek tez vardı : (1) Metodolojik individualismın, «sosyal birlik»lerin (sosyal tamamiyet, holism) mevcut oldukları ve bir 'sosyal bütün'ün ferdiyetlerin faaliyetlerine irca edilemeyeceği' şeklindeki görüş lehinde reddedilmesi; (2) Bu 'sosyal birlik ve tamamiyet'lerin bir bütün olarak ele alınmaları halinde, kendilerine mahsus kanuniyetlerin mevcudiyeti; (3) Böyle kanuniyetlerin istikbalin takib edeceği mecraı tahmin etme imkanını temin

edeceği kanaati. Bu üç tez daha önce historicism nümuneleri olarak karakterize edilen bazı doktrinlerle yakinen alakadar olmakla beraber, öyle görünüyor ki, Popper ve Hayek'in temayül ettikleri gibi, historicismi holistik düşünce ile ve ta hmin imkanına dair bir kanaatle aynileştirmek için bir zaruret mevcut değildir.

'HISTORICISM'İN TARİFİ. Şimdiye kadar takip ettiğimiz bu çok çeşitli farklılıklar nazarı dikkate alındığı takdirde, insan bu historicism, terime nisbeten açık bir mana verecek her hangi bir karakterizasyonunun mevcut olup olmadığını sorabilir. Historicismin münharif ((deviant) manalarıyla ilgili bütün problemlerin bu yolla halledileceğini telkin etmek siz'n, aşağıdaki tarif, bu gayeye matuf takribî bir çözüm yolu olarak teklif edilebilir : Historicism şu kanaatdir ki, 'herhangi bir şeyin tabiatının kafi derecede anlaşılması ve değerinin münasip bir surette takdir edilmesi, bu nesnenin işgal ettiği mekan ve bir gelişme prosesi içinde oynadığı rol mülahaza edilmek suretiyle mümkündür.'

Dikkat edilmesi gerekirdi ki, bu tarif historicismi, hususi bir 'Weltanschauung' olarak değil, ancak açıklama ve değerlendirmeye ilgili metodolojik bir kanaat olarak göstermektedir.

Popper'ın münakaşasının açıkça ortaya koyduğu gibi, 18. asır son'arı ve 19. asırda «naturalizm» denilen formlar, tarihi değişme ve hadiselerin açıklanması ve değerlendirilmesi hakkındaki peşinen kabul edilmiş faraziyeleri bakımından, anti-naturalistik teorilere çok benzemektedirler. Hegel, Comte, Marx ve Spencer gibi, son derece farklı pozisyonları aynı 'Weltanschauung'un temsilcileri saymak yanıltıcı olacağına göre, historicismi metodolojik bir prensip olarak kabul etmek tercihe şayandır.

Troelstch ve Mannheim, bu yeni metodolojik prensibin tarih ve değişme hususunda ortaya çıkan yeni bir anlayışa istinad ettiği kanaatinde mutabıktırlar. Bu yeni anlayışın eski düşünce şekillerine karşı asıl itirazı, kısmen, değerlendirmeyi 'genetik açıklama'ya bağlama temayülünde yatmaktadır. Historicism krizi denilen meselenin temelindeki asıl temayül bu idi ve aynı zamanda bu temayüle karşıdır ki, Popper ve Hayek, başkaları arasında, müteakiben isyan ettiler. Mamafih, historicism'in bir metodolojik prensip olarak en radikal vechesi, geçmişteki hadiselerle dair bütün değerlendirme ve izahlarda, 'peşinen kabul edilmiş bir faraziye' (presupposition) olan şu idrak tarzıdır : Her bir vaka, bu vakayı, bir safha olarak içinde geçmiş olduğu daha geniş bir proses çerçevesinde, veya bu proste bir rol oynayan bir hadise olarak görmek sureti ile anlaşılabilir; ve ancak bu prosesin tabiatı anlaşılabilir vasıtası ile ki, müşahhas ve muayyen (concrete) hadiselerin tam olarak anlaşılması veya değerlendirilmesi mümkün olur. Kısmen işte bu, her hadiseyi daha geniş bir ge-

lişme prosesine bağlama hususundaki tekid sebebiyle, historicism holism olarak ve tarihî kehanetin mümkün olduğu kanaati olarak teşhis edilmeye başlandı. Bu irtibat şüphesiz ehemmiyetli olmakla beraber, böyle bir çerçeve içindeki tarif, daha fundamental bir keyfiyeti, historicismın bir genetik açıklama modeli ihtiva ve istilzam (involve) etmesi ve bütün değerlendirmeleri tarihi prosesin kendi tabiatına isnad etme teşebbüsünü. kafi derecede tebarüz ettirememektedir. Bu sebeple, Popper, bu pozisyonu karakterize ederken, «historicism» terimini kendi hususi kullanım tarzını, daha sık kullanılan öteki kullanım tarzlarından tefrik etmeye temayül etmektedir. Burada tavsiye edilen tarif, terimin kullanıldığı bir çok kullanım tarzını temsil etme kabiliyetine sahip bir formülasyon teşebbüsü teşkil etmekte ve hatta farklı oldukları noktalarda bile her bir kullanım tarzının birbiri ile irtibatını göstermeye çalışmaktadır.

Yazan :
Maurice Mandelbaum.

Tercüme eden :
Yrd. Doç. Dr. Şahin Uçar